

Kalevi Wiiki teose "Eurooplaste juured" poolt esile kutsutud poleemika analüüs

Sissejuhatus

Suur osa diskussioonist arheoloogias kujutab endast vaidlust difusiooni- ja migratsiooniteooriate pooldajate vahel. Teisisõnu, kui vaieldakse mingi rahva, kultuuri, tehnoloogia või muu nähtuse päritolu üle, siis enamasti jagunevad seisukohad kahte leeri. Migratsionistid leiavad, et antud nähtus on saanud koos sisserändajatest rahvaga kuskilt "algalalt", kus seda on juba varem viljeldud. Difusionistid seevastu leiavad nähtuse olevat "imbunud kohale" kultuurivahetuse teel, kui kohalik elanikkond on üle võtnud uue mõtteviisi.

Kalevi Wiik püüab oma teoses "Eurooplaste juured" selgitada välja euroopa rahvaste päritolu ja konstrueerib ühe päris uuelaadse ning pöördelise teooria. Ta kasutab lisaks oma pärusmaale, keeleteadusele, ka arheoloogia ja geneetika tulemusi. See on väga tähelepanuväärne. Võisid materiaalse kultuuri artefaktid ju levida nii koos vastava kultuuri kandjatega, aga ka ilma: neid võidi õppida valmistama ise, või hankida naabritelt. Kuid geenid said liikuda ainult koos inimestega (Künnap 2003). Seega võiksime ju arvata, et nüüd, kus arheoloogia annab infot materiaalse kultuuri levikute kohta ning geneetika ütleb meile, kuidas on liikunud inimesed, siis tuleb viimaks ometi tõde päevavalgele ja vaidlejate suud jäävad igavaseks lukku.

Paraku muidugi elu nii lihtne ei ole.

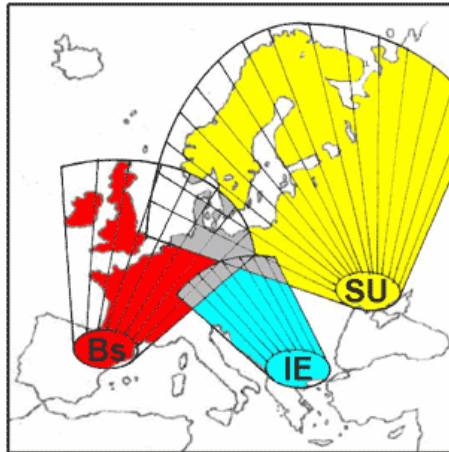
Wiik on arvatavasti esimene, kes geneetika tulemusi laiema teooria konstrueerimiseks on kasutanud, ja tema uut, fennougristika alustalasid raputavat teooriat on seetõttu kutsutud paradigmavahetuseks. Kriitikud aga ei pea seda mitte paradigmavahetuseks, vaid pseudoteaduseks.

Käesolevas essees vaatleme Wiiki pooldajate ja vastaste seisukohti ja argumente. Lisaks, kuna see töö on valminud Soome-Ugri arheoloogia seminaris ajaliselt kõige hiljem, on mul siinkohal meeldiv võimalus ka teiste üliõpilaste esseed kokku võtta.

Raamatu sisu kokkuvõte

Kalevi Wiik on ühendanud kolme teadusharu - keeleteaduse, geneetika ja arheoloogia - tulemused, ning konstrueerinud täiesti uue käsitluse Euroopa rahvusliku ja keelelise situatsiooni kujunemisest. Ta on täiesti kõrvale jätnud senised keeleteaduse kaanonid, nagu näiteks keelepüü. Siinkohal lühike (Wiik 2005 ja Wiik 2007 põhinev) kokkuvõte Wiiki teooriast.

Üldlevinud seisukoha järgi oli Euroopas jääaja maksimumi (u. 20 000 a. tagasi) ajal kolm refuugiumi (inimestega asustatud piirkonda): Ibeeria, Balkani ja Ukraina. Igal refuugiumil oli oma laiem piirkond, kuhu rahvastik soojematel aegadel levis ja kust ta kliima külmenedes uuesti tagasi tõmbus. Wiik seostab refuugiumid keelealadega: Ibeeria refuugiumis räägiti baski keelt, Balkani omas indo-euroopa keelt ja Ukraina omas soome-ugri keelt (mõeldud on muidugi mingeid varaseid alg- või protokeeli).

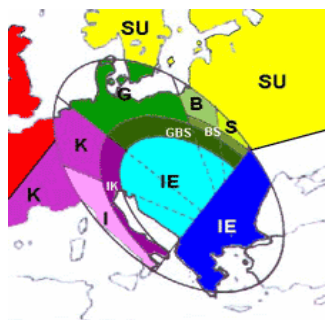

Joonis 1 - Euroopa kolm refuugiumi, nende keeled, ning edasine levi. SU - soome-ugri, IE - indo-euroopa, Bs – baski.

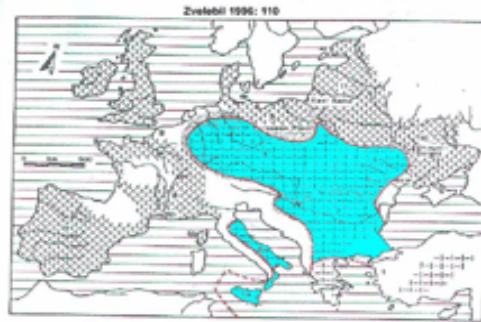
Ibeeria refuugiumi esindasid Magdaleine'i kultuuri inimesed, Ukraina oma aga varase Swidry ja Dnepri kultuuri inimesed. Kliima soojenedes levisid mõlema refuugiumi rahvastikud põhja poole, Lääne-Euroopas tekkis Hamburgi kultuur, mis jagunes põhjapoolsemaks Bromme'i ja lõunapoolsemaks Ahrensburgi kultuuriks. Ida-Euroopas laienes Swidry kultuuri ala. Läänemere lõunakaldal tekkis piirkond, kus Bromme'i ja Ahrensburgi "lääne-eurooplased" segunesid Swidry ja Dnepri "ida-eurooplastega". Tulemuseks olid Maglemose'i kultuuri "põhja-eurooplased", Neemeni, Kunda-Suomusjärvi, Dnepr-Desna, Volga-Oka ja Kaama-Uurali kultuurid. Bromme'i rahvastik levis Lääne-Norra rannikut pidi Põhja-Skandinaaviasse, moodustusid Hensbacka, Fosna ja Komsa kultuurid. Kõik nimetatud kultuurid kasutasid Soome-Ugri keeli. Kirde-Euroopa metsadesse viisid selle jahimehed, hiljem Põhja-Euroopa rannikualadele aga hülgekütid.

Indo-Euroopa keeled jõudsid Balkanile arvatavasti Lähis-Idast ja Anatooliast, nende kandjaks olid maaviljelejad. Maaviljeluse järkjärguline ülevõtmine kogu Euroopas põhjustas ka Indo-Euroopa keelte usinat levikut kogu Euroopas, alates 7000-6500 eKr. Järgmiseks jagunes indo-euroopa kultuuriala kaheks: Kesk-Euroopa paelkeraamika ehk LBK-kultuuriala koos vastavate indo-euroopa murretega ning Vahemere rannikualade *impressed ware* ja *painted ware* kultuurid koos vastavate indo-euroopa Vahemere keeltega. Sealt edasi, Lääne- ja Põhja-Euroopasse levides levisid nii maaviljelus kui indo-euroopa keeled põhiliselt difusiooni teel. Tänapäevaks räägib indo-euroopa keeli umbes 97% Euroopa rahvastikust ja need on soome-ugri ja baski keeled peaaegu kogu Euroopa alalt välja tõrjunud.

Indo-euroopa keelde tungis levimise käigus palju kohalikke substraate, eri aladel eri viisil ja määral. Nii saabki seletada erinevate Euroopa keelte teket.

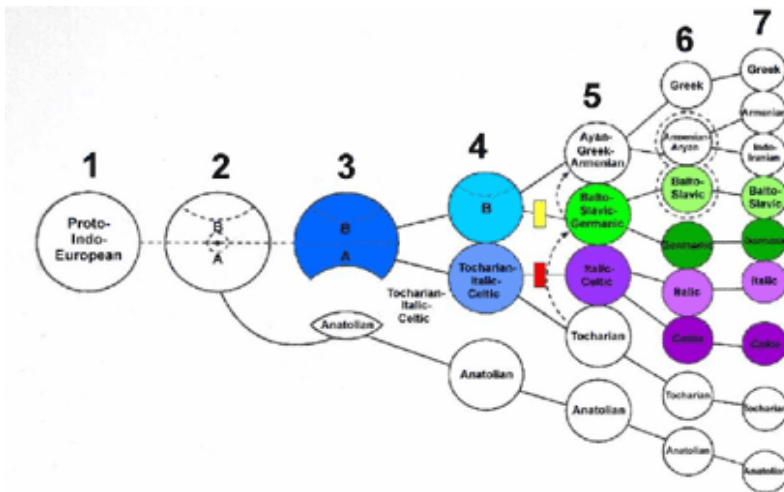

Joonis 2 - Indo-euroopa keelte levik ja teisenemine Euroopas. Läänes saab sinisega tähistatud indo-euroopa keel endasse punast baski substraati, tulemuseks on lillad keldi ning itali-keldi keeled. Põhja-Euroopas seguneb indo-euroopa keeltesse kollasega tähistatud soome-ugri substraati ning tulemuseks on rohelisega tähistatud germaani-balti-slaavi keeled G, B ja S (ning selle variatsioonid GBS ja BS).

Joonis 3 - Sinisega on tähistatud piirkond, milles maaviljelus levis põhiliselt demograafilise rände (migratsiooni) tulemusena. Sellest väljapool levis see aga peamiselt kultuurilise difusiooni (ja keel siis vastavalt keelevahetuse) abil.

Seega arenes Wiiki arvates proto-indo-euroopa keelest kogu tänapäevane Euroopa keelespekter välja just soome-ugri ja baski substraatide mõju tõttu. Ta illustreerib oma hüpoteesi järgneva indo-euroopa keelepuu abil (Gamkrelidze-Ivanov 1995 - see viide on Wiiki kodulehel kahjuks lahti kirjutamata), kuhu ta on lisanud punase baski ja kollase soome-ugri mõju, sinine indo-euroopa keel muutub siis vastavalt lillaks või roheliseks.

Joonis 4 - Indo-euroopa keelepuu, täiendatuna kollase soome-ugri ja punase baski mõjuga.

Järgnevalt seletab Wiik põhjalikult kahe Indo-Euroopa keeleharu - Vahemere ja Kesk-Euroopa haru teket ja edasist arengut, ja käsitleb lähemalt kõiki Euroopa harusid (germaani ja selle alamharu skandinaavia, balti k.a. tänaseks kadunud preisi keelt, slaavi, keldi, itali). Ta vaatleb ka kivi- ja pronksiaja faase soome-ugri silmade läbi ning käsitleb üksikhaaval kõiki soome-ugri hõime.

Kogu seda sisu ma siinkohal üksikasjalikult ümber jutustama ei hakka, kuid mõned näited Wiiki mudelist. Kuidas seletada, et taanlased on soomlastele geneetiliselt lähedased kuid keeleliselt kauged? Põhja-saamid on aga on soomlastest geneetiliselt kauged, aga keeleliselt lähedased. Keeleliste ja geneetilisi andmeid omavahelisest võrdlusest ilmneb Põhja-Euroopas väga keeruline pilt. Wiik peab seda väga oluliseks aspektiks soomlaste ja muude eurooplaste juurte otsimise juures, millel võib mineviku mõistmisel olla võtmeroll.

Ise seletab ta antud situatsiooni järgmiselt. Taanlased ja soomlased põlvnevad ühest ja samast rahvastikust, kuid kui soomlased on jäänud oma algkeele juurde, siis on taanlaste esivanemad üle võtnud maaviljelejate indo-euroopa keele (maaviljelus jõudis Taanisse u. 4000 eKr). Põhja-saamide ja soomlaste geneetilise erinevuse saab aga kirjutada kahe võimaliku põhjuse arvele: Põhja-saamide esivanemad kuuluvad Ibeeria refuugiumi rahva hulka, mitte Ukraina oma, nagu soomlased. Seda näivad toetavad viimased geneetilised uurimused (saamid on ühiseid emaliine Baskimaa elanikega). Teine võimalus on see, et 10 000 eKr järel, kui Lääne-Norra rannik oli juba mandrijääst vabanenud, aastatuhandete jooksul eraldatud muust Euroopast ning sel ajal võis neis aset leida geneetilisi mutatsioone. Soomlaste ja põhja-saamide keelelise läheduse aga põhjustab asjaolu, et saamide esivanemad elasid jääaja järel võõndis, mille keeleks kujunes Ukraina refuugiumile omane soome-ugri keel.

Seega, tänapäeva situatsiooni seletamiseks tuleb kasutada nii geneetilist kui keeleteaduslikku andmestikku.

Tähtsal kohal on keelevahetuse mõiste.

Wiik ise kommenteerib, et tema eesmärgiks on anda soomlastele näha, milliseid võimalusi pakuvad uued teooriat ja mõtteviisid. Tema teooriate parimaks kriitikaks peab ta uurimusi, mis keskenduvad samadele uurimisobjektidele, kuid kasutavad teistsugust lähenemisviisi, mõtteviisi või teooriat ning mis suudab asju seletada lihtsamalt ja elegantsemalt. Wiik peab alati tähtsaks põhimõtet, et üldistamine on teadusliku mõtteviisi alus.

Ja mis kõige tähtsam - Wiik ise mõonab, et paljud tema seisukohad ei ole kontrollitavad, ja seega tunduvad meelevaldsed. Kuid ta leiab, et teadusele on kasu ka selliste seisukohtade esitamisest, mille tõe vastavust saab kontrollida alles tulevikus (Wiik 2005, lk. 17).

Kaasüliõpilaste seisukohad

Et ajaks, mil mina oma esseed kirjutama hakkasin, olid teiste üliõpilaste esseed juba laekunud ja läbigi loetud ning arutatud, on mul siinkohal meeldiv võimalus oma kaasvõitlejate seisukohad lühidalt kokku võtta.

Kõik kolm kritiseerivad seda, et Wiik on seostanud arheoloogilised kultuurid ja matmiskombestike levialad keelealade või etniliste gruppidega. Materiaalse kultuuri ja etnose või räägitava keele vahel mingi tugeva seose nägemine ei ole tõepoolest kuigi põhjendatud. Samal seisukohal on kogu arheoloogiateadus juba mitmeid aastaid. Seda tunnistab ka Wiik ise (Wiik 2005, lk 28), kuid püstitab oma teooria sellele puudusele vaatamata. Ester Oras ründab veel ühte sellega seotud Wiiki teooria alustala - refuugiumi keele küsimust. Tõepoolest, Wiiki oletus, et Ibeeria refuugiumis räägiti baski keelt ja Ukraina omas soome-ugri oma, ei põhine mitte millelgi. Arheoloogilise kultuuri ja keele sidumise otstarbekuse asemel aga tõstatab Ester Oras küsimuse arheoloogilise kultuuri eristamise kui sellise otstarbekuse kohta üldse. See küsimus aga kuulub küll rohkem arheologia teooria alla. Lisaks siduvat Wiik keele mitte arheoloogilise kultuuriga, vaid arheoloogilise kultuuri ühe iseloomujoonega (nagu näiteks majandusviis, sotsiaalne staatus või matmiskombestik).

Nii Ester Oras, kui Karin Vimberg kritiseerivad maaviljeluse ja indo-euroopa keele käsitlemist kompaktselt "kultuuripakina", mida sai üle võtta vaid tervikuna. Wiik välistab justkui võimaluse, et populatsioonid võisid üle võtta vaid maaviljeluse, kuid mitte uut keelt.

Samuti ei anna Wiik ühest selget põhjust, miks teatud piirkondades jäid kasutusele soome-ugri keeled, või miks näiteks Eesti ja Läti vahel esinevad niivõrd suured keelelised erinevused, kuigi maaviljelus jõudis siia praktiliselt üheaegselt. Ühtlasi ei nõustunud ka Wiiki seisukohaga, et maaviljelus võis anda teatud kultuuri esindajale automaatselt kõrgema sotsiaalse staatuse võrrelduna kütt-korilase omaga, või et selline sotsiaalselt kõrgem staatus peaks olema igal sisserändajal kohalike suhtes. Ei pruugi maaviljelus ju igal ajaperioodil ja igas piirkonnas kütt-korilusest sugugi parem majandusviis olla.

Anti Lillak ja Ester Oras kritiseerivad lihtsustatud viisi, millel Wiik keelte muutumist (substraatide ja superstraatide tekkimist jne) kirjeldab. Wiik jätab nimelt arvesse võtmata keele sisemised muutused, mis leiavad aset välismõjudest sõltumatult. Lisaks unustab Wiik muutuste seletamisel ära kõik muud variandid peale keelevahetuse. On ju ilmne, et mõni keel võib kaduda täiesti jäljetult, ilma endast mingit substraati järgi jätmata. Kahtlane on, kas Wiiki lihtsustatud, üldistatud ja vaid liitmistehetest koosnevate valemite abil kirjeldatav stsenaarium on reaalsuse kirjeldamiseks piisav.

Kokkuvõtteks tuleb öelda, et minu kaaslased seminaris küll hindavad Wiiki ambitsioonikust, kui ta võttis vastu geneetika poolt antavate uute andmete tõlgendamise väljakutse, ning tema poolt sellise vaieldava teooria avaldamisega kaasneva diskussiooni tervendavat mõju minevikuteadustele üldiselt. Kuid üldiselt leitakse siiski, et sellega teose positiivsed omadused piirduvadki. Teooria on liiga vaieldav ja tundub olevat rajatud liiga suvalistele mõttekäikudele, et seda tõsiselt võtta saaks.

Diskussioon teadusringkondades

Wiiki kolleegid ja kaasteadlased ei ründa mitte ainult tema seisukohti, vaid ka metoodikat: tema teooria ei

olevat teaduslikus mõttes tõsiseltvõetav ning põhinevat voodool või pseudoteadusel.

Groningeni Ülikooli fennougristika professor Cornelius Hasselblatt leiab, et Wiikile traditsiooniline keelepüü ja ajaloolis-võrdlev meetod enam ei meeldinud, ning ta lülitas käima oma fantaasia, joonistas uue mudeli ja hakkas seda massiliselt propageerima, avaldades hulga (osaliselt kattuvaid) artikleid ajakirjanduses ning kirjastades ise enda raamatu. Mida aga ei ole, on artiklid eelretsenseeritavates teaduspublikatsioonides. Hasselblatt arvab, et revolutsiooni teaduses ei tehta karjudes, kõva hääle asemel peaks olema teadusliku sõnumi sisukus. Lisaks arvab Hasselblatt, et soome-ugri keeleteadus on tõsisel ohus, sest keegi ei lükka Wiiki teooriat ümber. Olgu selle põhjuseks laiskus või soovimatus kolleegile halba teha. (Hasselblatt 1999) Ilmselt on see oht nüüdseks küll möödas ja Wiik saanud kõvasti kriitikat.

Viini Ülikooli professor Johanna Laakso (eesti pressis millegipärast nime "Laakso" all) sõnul saeb Wiik keelepüü teooriat, ja tema ning teised on kogunenud seda agarasti kaitsma. Väidetakse, et Wiiki teoorias polegi niipalju uut ja revolutsioonilist, et nn. lainemudelit on keelte uurimisel ka varem kasutatud, kuid tulutult. Keelte ja rahvaste päritolu ühe ja sama mudeliga seletada ei saagi, sest tegemist pole üheselt seotud nähtustega. Arheoloogia, geneetika ning mikrobioloogia tulemusi keelenähtuste seletamiseks kasutada on aga ohtlik, sest tegemist pole enam keeleteadusega (Laakso 2000).

Wiik ei ole siiski sugugi üksi. Colin Renfrew oli juba 1973. aastal seiukohal, et põllumajanduse levimine Anatooliast Balkani kaudu üle Euroopa oli põhiline tegur proto-Indo-Euroopa keelte levikus. Ta väidab samas ka, et nimetatud seisukoht on saanud laia poolehoidu osaliseks. Renfrew arvab ka, et kiirelt arenev molekulaargeneetika on esile kutsumas muutusi rahvastikuajaloo vallas. (Renfrew 2000)

Wiiki poolel on Tartu Ülikooli uurali keelte professor Ago Künnap, kes vastupidiselt Johanna Laaksole peab kõikvõimalike erinevate teadusharude tulemuste kasutamist Wiiki tugevuseks. Artefaktid ja kultuuriliste nähtuste liikumist saame jälgida arheoloogia abil, populatsioone endeid aga geneetika abil. Wiiki nägemuse kasuks räägib tema terviklikkus ja kriitikud, kes peavad Wiiki teooriat ebateaduslikuks peaksid oma süüdistustenooleid ümber pöörama ja sihtima nendega hoopis enda teooriat Volga-Uurali algkodust ja väljarändest Läänemere äärde. Nimelt olevat see teooria "mõnede 19. sajandi Eesti ja Soome keeleteadlaste ekslikust soovkujutlusest alguse saanud eksiarvamus" (Künnap 2003a, 2003b).

Lõpuks jõuame põhiküsimuseni: kas keelepüü ja Wiiki kontaktiteooria on üldse omavahel vastuolus või mitte. Wiik väidab, et ei ole, sest tema sõnul keelepüü ei püüagi seletada rahvaste põlvnemist, vaid lihtsalt keelte vahelisi sarnasusi ja sugulusastmeid. Vastuolu on selles, et keelepüü näeb ette vaid algkeele jagunemist tütarkeelteks (desintegratsiooni), samas kui Wiik oma kontaktiteoorias näeb ette ka keeltevahelisi mõjusid ja segunemist (integratsiooni). (Wiik 1997)

Kokkuvõtteks: isiklik arvamus

Tegemist on rohkem suhtumise ja mõtteviiside vahelise konfliktiga, kui teadusliku diskussiooniga ja fakte vaagiva aruteluga. Modernismiajast pärit keelepüü näeb keelte arengus (vana hea Darwini evolutsiooniteooria vaimus) liikumist lihtsamalt keerulisemale, ehk väheste algkeelte muutumist paljudeks tütarkeelteks. Tänapäeva globaliseerumise valguses näeme me aga hoopis vastupidist protsessi - erinevused aina kaovad ja kõik muutub aina sarnasemaks. Sellest ongi osadel mineviku-uurijatel, Wiikiga eesotsas, tekkinud tahtmine saagida keelepüü maha, lõhkuda halgudeks ja laduda neist püsti üks postmodernselt sigrimigriline teadusriit. Et tänu geneetika edusammudele on laekunud ja laekumas palju olulist infot, võib arvata, et pöördelised ajad juurteotsimises jätkuvad. Praegu ei saa kindlat õigust anda ei Wiikile ega tema vastastele, õnneks võime olla kindlad, et kümne aasta pärast on olukord märksa selgem.

Viited

Wiik 1997 - Kalevi Wiik. Keelepuu vajab uuendamist. Keel ja kirjandus 12/1997.

Wiik 2005 - Kalevi Wiik. Eurooplaste juured. Tartu: Greif, 2005.

Wiik 2007 - Kalevi Wiiki koduleht, <http://www.wiik.fi/kalevi/>, 7.12.2007.

Künnap 2003a - Ago Künnap. Lingvo-arheo-geneetiliselt eurooplaste algupärast. Postimees 14.01.2003.

Künnap 2003b - Ago Künnap. Umbluu või soome-ugri teadus. Eesti Päevaleht 14.01.2003.

Hasselblatt 1999 - Cornelius Hasselblatt. Eesti keelt kõneldi ka Mount Everestil. Eesti Päevaleht 8.12.1999.

Hasselblatt 2003 - Cornelius Hasselblatt: Wo die Wahre Revolution ist. Wiener elektronische Beiträge des Instituts für Finno-Ugristik 4/2002. <http://webfu.univie.ac.at/texte/hasselblatt.pdf>

Laakso 2000 - Johanna Laakso. Keelepuu on keeleajaloo meetodite tulemus. Eesti Päevaleht 19.01.2000.

Renfrew 2000 - Colin Renfrew. At the Edge of Knowability: Towards a Prehistory of Languages. Cambridge Archaeological Journal. Saadaval internetist: <http://www1.cs.columbia.edu/~traub/sloan/RenfrewXPM.pdf>

Kõik joonised pärinevad Kalevi Wiiki kodulehelt <http://www.wiik.fi/kalevi/>